

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС

ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

УРЕЂУЈЕ

А. БЕЛИЋ

УЗ

СТАЛНУ САРАДЊУ

Г. г. А. МЕЈЕ-А, проф. Collège de France, А. СТОЈИЋЕВИЋА, проф. Унив. у Љубљани, К. ЊИЧА, проф. Унив. у Кракову, Љ. СТОЈАНОВИЋА, акад. у Београду, М. РЕШЕТАРА, проф. Унив. у Загребу, О. ХУЈЕРА, проф. Унив. у Прагу, Р. НАХТИГАЛА, проф. Унив. у Љубљани, СТ. ИВШИЋА, проф. Унив. у Загребу, СТ. М. КУЉБАКИНА, проф. Унив. у Скопљу, ФР. ИЛЕШИЋА, проф. Унив. у Загребу, ФР. РАМОВША, проф. Унив. у Љубљани, и Х. БАРИЋА, проф. Унив. у Београду.

О значењу и употреби глаголских облика у реченицама.

Мени се чини да досад није тачно и потпуно утврђено значење глаголских облика у реченицама, па бих хтео у овом чланку дати нешто одређенију и потпунију слику о томе. — Ја нећу наводити дефиниције других граматичара (од којих неке налазим да су тачне, друге ми се чине непотпуне, а с неким се никако не слажем), јер је то познато, и остављам сваком да цени имам ли право. — Нећу говорити ни о значењу српских облика према значењу истих облика у другим језицима, јер је то други посао који се ради после овога. Моја је намера само да одредим њихова значења у данашњем српском језику, и то више по свом језичком осећању него по томе како их поједини писци употребљавају.

Али констатујући различна значења понегде сам, готово и нехотице, говорио и о томе како су се та различна значења развила. У ређању значења можда нисам рекао све што би се имало рећи, и да ће то ваљати којечим још попунити, али оно што је речено, мислим да неће бити погрешно, и молим да се на то обрати нарочита пажња. У излагању пак развоја тих значења нимало не претендујем да сам баш увек погодио прави пут, и вероватно ће ту бити и друкчијих погледа и можда бољих и тачнијих тумачења. Ово нарочито важи за тако звани кондиционал („погодбени начин“), који сам ја сад назвао потенцијалом. Сам тај факат да сам о њему морао говорити у 19 §§ (24, 68—85) наводи ме да посумњам да сам на правом путу. Свакојачко држим да о његову кондиционалном значењу не може више бити говора, а да ли је баш потенцијал или нешто друго, то ће имати (и ја желим) још да се претреса.

Претходно неколике — можда познате, али потребне — напомене.

а) Глаголска радња (ту се подразумева и стање и бивање) врши се у времену које делимо на садашњост, прошлост и будућност. Али се време састоји из непрекидног низа тренутака од којих један чим настане одмах и прође да уступи место другом, други трећем и

тако даље у бесконачност, и како се тренуци не могу мерити, то праве садашњости и нема, већ је све или прошлост или будућност. — Садашњошћу зовемо један одсек времена, док говоримо, и она је дакле састављена из извесног броја тренутака који су прошли (од како смо почели говорити) и извесног броја тренутака који ће наступити (док не свршимо говор). Све што се догађало пре почетка говора зовемо прошлост, а што ће се догодити после свршетка говора зовемо будућност. — Разуме се да садашњост, прошлост и будућност може бити права и релативна, т. ј. према некој другој радњи.

Глаголским се облицима не показује колико траје садашњост, прошлост или будућност (т. ј. вршење радње у садашњости, прошлости или будућности), већ се само констатује факт вршења радње глаголске у једном од та три времена, н. пр.: *радим*, (*радио сам*, *радићу*). Ограничење трајања радње глаголске може бити прецизно одређено речима које значе меру времена, н. пр. *радим* (*радио сам*, *радићу*) два сахата; или неодређено, вршењем какве друге радње, н. пр. *радим* (*радио сам*, *радићу*) док могу (док сам могао, док будем могао). Радња може бити ограничена и свршетком самог посла, н. пр. *пишем* (*писао сам*, *писаћу*) писмо (*радња траје док писмо не буде готово*).

Глаголским се облицима исто тако не показује ни размак времена између садашњости и прошлости с једне и садашњости и будућности с друге стране, већ се само констатује факт да се радња вршила у прошлости или да ће се вршити у будућности, н. пр.: *радио сам*, *радићу*. Тај се размак опет исказује или прецизно, речима које значе меру времена или значе прошлост и будућност, н. пр.: *радио сам пре два дана* (или: *прекјуче*), *радићу после два дана* (или: *прексутра*); или неодређено, вршењем неке друге радње, н. пр.: *радио сам кад сам могао*, *радићу кад будем могао*.

Кад се н. пр. каже: *Радио сам јуче* (*радићу сутра*) пун сахат, онда је тачно одређен и размак времена између садашњости (т. ј. кад се то говори) и прошлости (или будућности) и време трајања те радње глаголске у прошлости (или у будућности).

б) Радња коју глаголи показују или је несвршена (имперфективни глаголи) или свршена (перфективни глаголи). Први показују вршење, а други извршење радње глаголске.

Ни ово се значење не исказује глаголским облицима. Оно лежи у значењу саме глаголске основе. Због овог различног значења гла-

голских основа обе основе или немају свих глаголских облика, или ако их и имају, значење њихово код различних основа није увек исто.

Не показује, дакле, перфект ближу, а аорист даљу прошлост, већ оба облика показују само прошлост, а колико је она удаљена од садашњости, то се показује на други начин. Не показује, дакле, презенат трајност радње у садашњости ни имперфекат у прошлости, већ то показује сама глаголска основа.

Ово позитивно важи дајбуди за српски језик, и било је потребно то истаћи, што сви граматичари, који су глаголским облицима приписивали трајност или тренутност радње или ближу и даљу прошлост или будућност, давали су погрешне одредбе за њихово значење.

в) Кад се овако одвоје значења глаголске радње која се глаголским облицима не исказују, овда остаје да се глаголским облицима исказује само временско, темпорално, значење вршења или извршења глаголске радње, т. ј. или у прошлости или у садашњости или у будућности. Зато ћу при излагању тога значења и поћи од времена, јер ми се то чини zgodније, него да пођем од појединих облика, и да код сваког излажем његова темпорална значења, као што се обично чини.

І. ИНДИКАТИВ.

А. Лични глаголски облици

(*verbum finitum*).

САДАШЊОСТ.

Презенат.

1. Вршење радње глаголске у садашњости исказује се презентом имперфективних глагола. Н. пр. Гле, ти *пишеш* писмо. — Ене, *осипа се* зид.

2. Као што се вршење радње имперфективних глагола може догодити у садашњости, тако се у садашњости — док се говори — може догодити и извршење радње перфективних глагола; али како је она тренутна, чим је настала одмах је и прошла, то се она и не исказује презентом (не може се н. пр. рећи: гле, ти *напишеш* писмо; ене, *оспе се* зид), већ аористом: гле, ти *написа* писмо; ене, *осу се* зид, јер то и није граматичка садашњост, и ако се догодила док се говори, већ

прошлост, и исказује се на исти начин као да се у прошлости и догодила: ти *јуче написа* писмо; *јуче се осу* зид.

3. Само у одречно-упитним реченицама презенат перфективних глагола има темпорално значење садашњости, јер као год што се може питати зашто се не врши, тако се исто може питати зашто се не изврши радња глаголска у садашњости, н. пр.: Моја пријо, што *не сједнеш*, те се *не развијеш*, и *не пијеш* слаткога шербета? — Што *не зарониш*? и. т. д.

4. Ако трајање вршења радње глаголске, исказано презентом имперфективних глагола, није ограничено другим речима, н. пр.: Сава *утиче* у Дунав, онда презенат истина значи да се радња врши у садашњости, т. ј. кад се то говори, али се не исказује да се радња није вршила и у прошлости и да се неће вршити и у будућности, т. ј. да Сава инје утицала у Дунав и јуче, и да неће утицати и сутра. Такав презенат поред темпоралног значења садашњости има и значење да се радња уопште врши без обзира на време кад то бива; њиме се дакле утврђује и факт вршења неке радње.

5. Кад је трајање вршења радње глаголске неодређено ограничено којом речју, онда презенат имперфективних глагола сасвим губи темпорално значење садашњости, већ само утврђује факт вршења радње глаголске. Кад се, н. пр. каже: Зрела воћка сама *пада*, тиме се не вели да се радња падања врши онда кад се о томе говори, т. ј. у садашњости, већ кад је воћка *зрела*, и да то бива увек кад год *сазри*.

6. Кад овако презенат имперфективних глагола значи да се радња само врши под извесним ограничењима, онда се и презентом перфективних глагола може рећи да се радња под истим приликама увек и изврши, н. пр. у горњем примеру може се без икакве промене смисла рећи: зрела воћка сама *падне*.

Тако се у свима оваквим случајевима може употребити презенат имперфективних или перфективних глагола према томе да ли се хоће да нагласи несвршеност (или учестаност) или тренутност радње глаголске, н. пр.: Око Тимока на Ђурђев дан (т. ј. сваке године кад дође Ђурђев дан) сваки домаћин *дотера* (или: *дотерује*, или: *тера*) к цркви по мушко јагње, и онде му на сваки рог *прилети* (или: *лети*, или: *прилетљује*) по воштапу свећицу, па поп после литурђије *изиђе* (или: *излази*) међу јагањце, којима се онда свеће на розима *запале* (или: *запалују*, или: *пале*), те им *чати* (или: *прочати*) молитву и *благослови*

(или: *благосиља*) их (да се једу и кољу); други дан *зађе* (или: *залази*) поп са ђаком од куће до куће те *кунџи* (или: *скупља*, или: *скупи*) коже од оних јагањаца.

(Види још употребу презента §§ 14—19, 27, 30—32.)

ПРОШЛОСТ.

7. Облици за исказивање прошлости јесу имперфект, аорист, перфект и плусквамперфект. Сем тога прошлост се може исказати и презентом и футуром, и начинима: императивом и потенцијалом (дакле сваким личним глаголским обликом), и пар. прет. другим.

1. Имперфект.

8. Имперфект показује прошлост несвршене глаголске радње, дакле имперфективних глагола. Н. пр.: Ово *бијаше* у јесен, и вријеме *бијаше* доста лијено. — За ђевојком пибо више *не пристајаше* до самога царава сина.

9. Имперфектом се истиче трајање радње у прошлости, и он се нарочито употребљава кад се зе време трајања те радње догоди или се догађа и каква друга радња. Н. пр.: Док се ми томе *чуђасмо* и коње *товарасмо*, не лези, враже! ето ти пудара од онијех винограда. — Чобан пође кроз шуму, и идући *чујаше* и *разумеваше* све што говоре тице и траве и све што је на свету.

2. Аорист.

10. Аорист показује један тренутак глаголске радње. Код имперфективних глагола тај тренутак који се аористом исказује јесте тренутак свршетка глаголске радње, а код перфективних, који већ својом основном показују да се цела радња свршава за тренутак, аористом се показује тренутак њена извршења. Како под садашњошћу и прошлошћу подразумевамо одске времена који трају, то тренуци свршетка радње имперфективних, и извршења целе радње перфективних глагола могу пасти вако у прошлости тако и у стварној садашњости (а у граматичкој прошлости в. § 2) и у оба случаја се исказују аористом. Н. пр.

У прошлости: О браћо, за Бога! ми *ходисмо* по гори и по сваким местима и дању и ноћу, *бисмо се* с људима и *ударасмо* на куле и дворове, и ни ода шта се не *поплашисмо* до ноћас од мртвих људи! —

Ми благо *делисмо* калпацима, а сад устали сви мртви, на свакоме једва по два новца допало. — Кад *прође* дан и ноћ, ђевојка остаде чиста и здрава од губе. — *Дођоше* дивљи на *истераше* питоме.

У садашњости: Од тога часа не *могоше* чељад ни полак јести, колико су донде јела. — До сад нам *прича* о своме путовању. — Да ови аористи имперфективних глагола показују свршетак радње у садашњости (релативној) види се из речи *од тог часа*, и *до сад*. Код перфективних глагола, то није потребно, н. пр.: Међедовић распали својим буздованом Брка у главу, а Брко прстом на оно мјесто говорећи ђевојци: „Ето, овђе ме нешто *уједе*.“ — У то долеће му побратим говорећи: „Ево ме, шта је?“ А он му одговори: „Ево, *притискоше* ме цекини, хоће да ме удаве.“ — Да је ово заиста садашњост види се по томе што кад би се место перфективних глагола узели имперфективни, дошао би презенат: „Ето, овђе ме нешто *уједа*“; „Ево, *притискују* ме цекини“. Садашњост се перфективних глагола и не може друкчије исказати него само аористом (§ 2).

(Види још употребу аориста §§ 28, 36—38.)

3. и 4. Перфект и плусквамперфект.

11. Перифрастички облици перфекта и плусквамперфекта развили су се на исти начин као и предикативне конструкције адјектива с глаголом *јесам* и *бити*.

Кад се н. пр. каже: Он *је весео*, значи да се субјект налази у стању веселости, и како је глагол *јесам* у презанту и имперфективан, а трајање стања није ограничено другим речима, то значи да се субјект стално налази у том стању. Ако би се пак рекло: он *је данас* (или: *недељом*, или: *кад пије*) *весео*, значило би да то стање веселости траје *данас*, *недељом* и *кад пије*.

Како партицип претерита активни други собом означава извршену глаголску радњу, то кад се употреби у овој конструкцији добива се перифрастички облик — перфект — којим се само констатује факт извршене радње, дакле прошлост без обзира на истицање њеног трајања (што се исказује имперфектом) или на моменат свршетка радње (што се исказује аористом). Кад је пак та радња извршена, показују друге речи, н. пр. у садашњости: Он је *сад* (или: *данас*) *ишао* (дошао, радио) или у прошлости: Он је *јуче* (или: *лани*) *ишао* (дошао, радио).

12. Кад су се имперфект и аорист почели губити, замењивани су свим новим обликом, перфектом, н. пр.: Ово *бијаше* (или: *је била*) у јесен, и вријеме *бијаше* (или: *је било*) доста лијепо. — Док се ми томе *чуђасмо* (или: *смо се чудили*) и коње *товарасмо* (или: *товарили*), не лези враже! ето ти пудара од онијех винограда. — Код перфективних глагола може се заменити и презентом. Н. пр.: Кула потрчи дервишима у сусрет: а кад они то *виђеше* (или: *виде*, или: *су видели*) да хаџи-дервиш сједи на пенџеру, а да кула под њим иде, сви *скочише* (или: *скоче*, или: *су скочили*) те хаџији *отидоше* (или: *оду*, или: *су отишли*) и сви му *се поклонише* (или: *поклоне се*, или: *поклонили су се*). — В. §§ 14—21.

Обратно, ако је употребљен перфект без нарочите потребе да се истагне извршеност радње у прошлости, може се заменити аористом или имперфектом. Н. пр.: Она му каже све шта *је чула* (или: *чу*) од знаја. — Онда баба полагаона узме девојчину плетеницу која *је висила* (или: *вишаше*), низ кревет па је одсече. — Овабвих примера има доста.

Разуме се да се у првом случају губи она нијанса израза за прошлост коју јој аорист и имперфект дају, у другом, добија.

Напротив, кад је потребно нарочито истаћи извршеност радње у прошлости, мора се употребити перфект, и не може се заменити аористом или имперфектом. Н. пр.: Ти си моја жена, тако *је* зар Бог *судио*. — Кад тамо, а то помија ни капи, а око валова суха земља, *нису истекле*. Тако и у споредним реченицама: Камо онај што *се трудио* за мене? — Идући тако нађе у пољу једног човека *ће је упрегао* у ралицу два вола те оре. — Виђе да *се* хаџија *упутио* на коњу кући. — Таквих примера има много.

13. Исти је случај и са плусквамперфектом. Кад се каже: Он *беше весео*, значи да се субјект налазио у стању веселости у прошлости, јер имперфект *беше* то показује.

Кад се у овакој конструкције место адјектива употреби овај партицип, н. пр.: Он *беше дошао* (писао, радио) добија се перифрастички облик — плусквамперфект — којим је два пута исказана прошлост, једном партиципом, који собом означава извршену радњу, и други пут имперфектом *беше*, и значење му је да од две радње у прошлости исказе ону ранију, т. ј. ону из даље прошлости. Н. пр.: Нађоше онога који *бјеше дошао* тражити срећу. — Идући тако напријед сретоше на коњу *ђавола* који *се бјеше претворио* у калуђера.

Кад су се перфект и имперфект почели међусобно замењивати, и у плусквамперфекту, и то чешће, почео се место имперфекта *беше* у потребљавати перфект *био је*. Н. пр.: Она му каже све како *је био* *околно* пожар, и како је чобан *избавио*. — Идући тако по свијету дође у једно поље *ће су се* неколике стотине плугова *биле састале* те орали спахији.

(NB. На овај исти начин јамачно се развила и цела перифрастичка промена пасива.)

У Вукову језику има примера да је плусквамперфектом исказана доцнија радња као последица раније радње исказане перфектом. Н. пр.: Кажу, да *је* једанпут *исекао* некаке предате Турке, те *му се* зато *било одузело* капетанство. — Син то *није разумио* него је *помислио* праву кућу, и *био се забринуо*, како ће он толике куће поградити. — Али по народном говору у првом примеру би се за обе радње употребио перфект, а у другом за раније радње плусквамперфект (*није био разумио . . . помислио*) а за доцнију перфект (*забринуо се*).

(Види још употребу перфекта § 29, и зависког перфекта §§ 33—35.)

5. Презенат.

14. Како презенат перфективних глагола нема темпоралног значења садашњости, а имперфективних, поред темпоралног, има и значење да се радња уопште врши (§§ 4, 5), то се презенат могао почети употребљавати и за констатовање вршења радње и у прошлости како су се једна за другом ређале. Прошлост се или само у почетку нагласи којим обликом за прошлост, н. пр.: *Путовао* некуд чоек са женом, па *ударе* преко ливаде скоро покошене, онда чоек *рече*; — или се прошлост никако и не наглашава, јер се из самог причања види да је прошлост, н. пр.: Жена Премудрога Соломуна *замеда се* у небака другога цара, и *намисли* да остави првога мужа.

Тако место имперфекта може доћи презенат имперфективних глагола, а место аориста презенат перфективних, и обратно. Н. п.: А то газда све *слуша* (= слушаше) и *разуме* (= разумеваше) што снѝ *говоре* (= говораху). — Али што се он више *брањаше* (= брапи), жена све више *наваљиваше* (= наваљује) да јој каже зашто се насмејао. — Будован несрећом ковачевом *прсне* (= прште), онда Међедовић *размахне* (= размахну) кијачом те ковача *убије* (= уби). — Својом срећом *виђе*

(= види) јој звијезду златну на десном кољену, па кад то *виђе* (= види), ништа *нè рече* (= не рече) него сам у себи *пдмисли* (= помисли).

Тако исто може доћи презенат и једних и других глагола место перфекта.

15. Кад је у реченици глагол бити, онда место аориста *бих* долази његов презенат *будем* (а не *јесам*), н. пр.: Кад *би* (= буде) у неко доба ноћи, *дођоше* (= дођу) виле да се купљу. — Зет кад *види* (= виђе) да му је шура коња намирио, врло му *буде* (= би) мило.

16. Разлика између једног и другог начина исказивања прошлости у томе је, што се имперфектом или аористом исказује прошлост уз њихово специјално значење (§§ 8—10), док се презентом само констатује факат вршења или извршења радње у прошлости.

17. Кад се овако у ређању перфективних радњи у прошлости презентом или аористом најће на какву имперфективну, онда се и она прави перфективном тиме што се употреби инфинитив са презентом (или аористом) кога глагола боји показује почетак радње (*почети, стати, узети* и т. д.), н. пр.: Она кад *види* брата својега *уплаши се* и *почне* га *молити* да бјежи. — Кад *би* у неко доба ноћи *дођоше* виле да се купљу и *стадоше говорити*; — или се прави презенат по другој врсти, н. пр.: Кад дође у царев двор, слуге је *не хтедну* одмах пустити пред цара. — Онда цар *немадне* куд, него да вћер ономе најмлађему.

18. Могло би се очекивати да се један или други начин конзеквентно држи, али то не бива, већ се и један и други начин употребљавају наизменпе, и тиме се показују нијансе у значењу. Н. пр.: Кад *пођоше* и *крстоше* овце, чобан путем једнако весео, *свира* (место: свираше) у гајде весело, а девојка *иде* (место: иђаше) покрај њега па једнако *плаче* (место: плаваше). — Слуге се *вратише* и *кажу* (место: казаше) цару. — Често се уплеће и перфекат којим се те вијансе бришу и истиче се само прошлост. Н. пр.: Кад ово *чу* ови чоек, *зиђе* од извора до извора и *почне* их *бројити* редом по гори, али *се помете* и никако им броја пи краја *није мгао наћи*. — Кад га међед друкчије *није могао одвратити*, а он га *изведе* пред пећину под једну букву, па му *рече*.

19. Ово мешање нарочито бива у народним песмама, тако да се поред презента налазе сва четири прошла времена, и то не да се покажу нијансе у значењу већ просто ради стиха. Н. пр.: Кад у јутру јутро *освануло* и пред првком звона *удареше*, сва господа *дошла* на јутрење, у цркви *су службу савршили*, *излетоше* из бјеле цркве, у столове пред

цркву *сједнули*, шећер *цју*, а ракију *пију*. — Краљ *допаде* на прквена врата, по диреку *удари* ханџаром, из диреква крвца *прокапала*. Тад се краље *био покајао*, те *је* ријеч *био јоворио*.

20. Ово замењивање прошлих времена презентом може бити само у главним реченицама; у споредним пак, ако се споредна радња догађа у исто време, мора доћи имперфекат или перфекат, н. пр.: Док се ми томе *чуђасмо* и кође *товарасмо* (или: *док смо се ми чудили* и *товарили*), не лези, враже! ето ти пудара од оних винограда; — а ако се десила пре радње главне реченице, онда које од прошлих времена, н. пр.: Ко оно *узе* (аорист), убио га Бог! — Онда се они погоде за цијену и она *му плати*, колико *се поудише* (аорист). — То се одмах разгласи по свему ономе краљевству, те дође у уши и брату његову који *јовораше* (имперф.) да је боља правда него кривда. — Жена га послуша и уради све *како је заповедио* (перф.). — Идући тако по свијету дође у једно поље, *ђе* су се неколике стотине плугова *биле састале* (пл. перф.) те орали спахији.

21. Ово обиље глаголских облика за исказивање прошлости изазвало је у језику извесно одабирање тако да се најчешће употребљава перфекат и презенат перфективних глагола. Аорист се још прилично држи, али га потискује презенат, јер у 3 л. једине (које се најчешће и употребљава) код многих глагола аорист се или не разликује од презента, или се разликује само акцентом. Најређе се употребљава имперфект и плусквамперфект. Има крајева у којима су се у народном говору аорист и имперфект сасвим изгубили.

6. Футур.

22. Уместо презента може се за исказивање прошлости употребити и футур. Н. пр.: Једно јутро окупи га (жена) псовањем и виком, те *ће он отићи* код једнога комшије, а комшија *ће* га *запитати*: ма што ти оно жена викаше, кога оно псоваше? — Мати му, баш ако *ће* и стара *бити*, излети пред кућу у коло.

7. Императив.

23. Прошлост се може исказати и императивом, и то другим лицем едн. за сва три лица оба броја. Н. пр.: Ја *реци* (= речем), а они у-

хвати па *изврни* (= ухвате па изврну). — Кад змај то чује, одмах седне на коња па *потерај* (= потера). — Она скине с руке своју плетивачу, а ми с коња своје вреће, па *пунн* и *мјери* (= пунисмо и мјерисмо, или: стадосмо пунити и мјерити), доб напунисмо вреће за све тридесет коња. — Рекоше ми да је много не бијем, те је *штеди* (= штеђах, или: те сам је штедио), а она узела од мене мах, а ја од ње страх.

8. Потенцијал.

24. Потенцијалом (в. §§ 68 и 69) се може исказати прошлост, и означава да се радња чешће пута понављала: Н. пр.: Кад *би* год мајстор *запитао* (= запита, или: је запитао) дете, оно *би* му свагда *одговорило* (= одговори, или: је одговорило) да није ништа. — Била три брата, па на беломе свету ништа више нису имали до једну крушку, те *би* ту крушку редом *чували* (= чуваху, или: чували су): један *би остао* (= остане, или: остајао је) код крушке, а друга двојица *ишли би* (= иду, или: ишли су) на надницу.

9. и 10. Партицип прет. други и пасивни.

25. Има још једна конструкција за прошлост с парт. претер. II и парт. пасивним. Н. пр.: Види своју сестру *ће* сједи, а змај јој *метнуо* главу на крило па спава. — Брко скочи на поги, а Међедовић већ *бацио* свој буздован па бјежи преко поља. — Кад се пробуди, а он *откорачио* некаку кладу па сједи па њој. — Кад се врати кући, а то *се* онај камен *претворио* у злато те сија као сунце. — Кад се горе попнем, а то *моје* просо *узрело*, па га Бог *пожњео* и *умијесио* од њега хљеб, па *удробио* у вруће млијеко те једе.

Овом се конструкцијом партиципом, као адјективом, описује ново стање субјекта или објекта извршено глаголском радњом пре неке друге радње.

Овај адјективни опис боље се види кад се у истој конструкцији употреби пасивни партицип који се и сад осећа као адјектив. Н. пр.: Кад у јутру устане, а то виноград *посађен*; друго јутро — *листао*; до седам дана *било* већ грожђе зрело у њему. — Кад тамо, а то мала колебица, *непочишћена* и у њој ватра *раштракана* и већ *се зорела*. Или у горњим примерима: Кад се врати кући, а то онај камен *претворен*

у злато те сија као сунце. — Кад се горе попнем, а то моје просо узрело, *пожњевено* и *умијесени* од њега хлеб, па *удробљен* у вруће млијеко и једу га.

(О овим реченичним конструкцијама без *verbum-a finitum-a* биће говора у нарочитом чланку у новој свесци Ј. Ф.).

БУДУЋНОСТ.

а) У простим и главним реченицама.

1. Футур.

26. Футур показује радњу која ће се догодити у будућности. Н. пр.: Виљеви *ће* онамо *доћи* да пију воду, па *ће се* *опити* и *попадати*.

(Види још употребу футура у § 22.)

2. Презенат.

27. Место футура може се употребити и презенат имперфективних глагола, и тим се јаче наглашава будућност да ће одмах или немиповно настати. Н. пр.: Не *слушам ја* више никога. — Не *чекам ја* лета без ђетета (рекла искаква девојка гледајући снаху како при жетви често иде у хлад те се одмара дојећи дете).

3. и 4. Аорист и перфект.

28. Како се перфективним глаголима садашњост може изрицати само аористом, то се и за исказивање будућности од њих употребљава аорист, и тиме се јаче истиче будућност, као да је радња већ свршена у садашњости. Н. пр.: Побратиме, побратиме, *поубох!* — Шта је то у зао час? Ја тебе избавих, а себе *поубих?* — Да овде аорист замењује презенат, види се и по томе, што кад би се место перфективних глагола употребили имперфективни, дошао би презенат: *инем, убим*. (Упор. § 27.)

И у кондиционалним реченицама с потенцијалом у главној реченици, којим се исказује само могућност извршења радње, кад се место њега употреби аорист, значи да би се радња немиповно догодила. Н. пр.: Да

не притрчах и да га (дете) не извадих, *утопи се* (утопило би се). — Да не би предњих зуба, *оде* (реч, отишла би) преко девет брда.

29. Како се аорист може увек заменити перфектом (разуме се уз извесну модификацију значења) то може бити и у оваким случајевима. Н. пр.: А ко се у бабе пајми, па за три дана не сачува кобиле и ждробета, он је *изубио* главу. — Иди, синко, иди огледај, и онако *си пропао*.

б) У споредним реченицама.

1. Презенат.

30. Кад се радња споредне реченице догађа после радње главне реченице, она стоји према њој као будућа. Та релативна будућност исказује се презентом с *да* без обзира којим је обликом исказана радња главне реченице. Н. пр.: Радња главне реченице исказана презентом: Најпосле *се договоре да беже*; имперфектом: Она све више *наваљиваше да јој каже*; аористом: *Баца* је (главу) преко винограда *да плаши* врапце; перфектом: *Сад сам, мајко, дошла* теби *да ми просиш* у цара девојку те *да ме жсени*; плусквамперфектом: Путујући тако *нађе* крај мора *искаку* децу, *која су била измела* мачка *да га убију* и *море баце*; футуром: *Ја ћу наредити да сви људи имају* на табану као малу јамцу; императивом: *Иди, мати, сад да видиш*, хоће ли ми цар дати девојку; потенцијалом: Запита их да ли би *имали* што *да му даду* за јело.

31. Кад се обе радње дешавају у будућности, ако се радња споредне реченице дешава пре радње главне реченице (*futurum exactum*), онда се радња главне реченице исказује футуром (§ 26) или императивом (јер је и његово темпорално значење будућност), а споредне презентом, и веже се за главну различним везама (према значењу) или релативним заменицама. Н. пр.: у главној реченици футур: *Ако кажеш коме, одмах ћеш умрети*. — *Кад се вратим* кући, *наћи ћу* ја тебе. — Више ме *нећеш видети*, *док не подереш* гвоздене опанке, и *не сатреш* гвозден штап. — *Који донесе* најлепшу мараму, онога *ћу женити*; у главној реченици императив: *Опомени се* мене *ако где нађеш* Усуда. — *Кад прођеш* оне вратнице, *држи десно*. — Ништа *не говори*, *докле* те год он сам *не запита*. — *Сад га поуби* како *изиђе* из галије.

32. У овом значењу ређе се употребљава презент имперфективних глагола, н. пр.: *Ако ту бувву можеш* испчупати, онда *ћу* те *пустити*

да идеш у свет. — Што год *он ради, ради* и ти. Обичније је да се узима перфективни глагол, или се прави перфективан глагол преношењем у другу врсту (Ако ту букву *можеш* . . .); или се прави сложен перфективан глагол с предлогом *уз* (Што год он *узради* . . .).

2. Зависни перфект.

33. У случајевима где радња споредне реченице претходи радњи главне, она представља прошлост према радњи главне реченице и место презента може доћи зависни перфекат (партицип с презентом *будем*, а не с *јесам*). Тако се сви горњи примери (§ 31) могу казати и зависним перфектом: *ако будеш казао, кад се будем вратио, док не будеш подерала* и т. д.

34. Овај се зависни перфекат нарочито употребљава код имперфективних глагола, а код глагола *моћи, хтети, знати, имати* и *ваљати*, може се саставити у једну реч: *моћбудем, хтедбудем, знадбудем* и *ваљадбудем*.

35. Има случајева да се зависни перфекат употребљава и место перфекта за обичну прошлост, н. пр.: Ја сам желео . . . да кажем истину; а *ако се* против те жеље . . . *буде* што *украдо* (= ако се што *украдо*), то је било по слабости људској. — Бојим се за вас *да се не будем узалуд трудио* (= да се *нисам* узалуд *трудио*). — Кад се сви ухвате у коло, онда онај пусти сламке, па се љубе, *ко се* с ким *буде ухватио* (= *ко се* с ким *ухватио*). — А ако Бог *буде чуо* кад си га замолио?

Ја не могу да осетим никакву разлику у значењу између ова два перфекта, осим можда да се с *будем* јаче истиче свршеност раније радње.

3. Аорист.

36. Уместо презента или зависног перфекта може се у овим случајевима употребити и аорист, н. пр.: Ако ти (ове хаљине) *ваљаше* (= *ваљају, буду ваљалс, ваљадбуду*), ласно ћемо се погодити; ако ли *не ваљаше*, ондар их никоме нећу казивати, него ћу их дохранити својој невјести. — Ако право *не каза*, сад ће ти полећет глава с рамена.

37. Ова употреба аориста нарочито се често налази у пословицама, н. пр.: Ако правда *не поможе* (= не помогне), кривда неће помоћи. — Ако те срећа *ни причекѝ*, на вељег је хата, стић' је не можеш.

38. У пословицама често долази аорист и у главној реченици место футура, н. пр.: Ако *не начува* (= не начуваш), *не натече* (= нећеш натети). — Ако се кусом *не накуса*, језиком *не нализа*. — Ко се дуга *не одужи*, тај се туге *не отужи*.

Б. Безлични глаголски облици

(*verbum infinitum*).

1. и 2. Партицип презента и претерита први.

39. Оба ова партиципа су стегнуте (скраћене) целе реченице и њихово је темпорално значење зависно од предиката: у ком је времену предикат, то време означавају и партиципи, с тим додатком да се радња партиципа презента врши у исто време кад и предикатова, н. пр.: Мати му *плачући* одговори (одговорила је, одговориће), а радња партиципа претерита првог обично претходи радњи предикатовој; н. пр.: Мати му *заплакавши* одговори (одговорила је, одговориће).

У Вукову језику има понеки пример где се горње значење не поклапа, н. пр.: Кад виђеше слуге, сви се од страха и од чуда препадоше и побјегоше *казујући* цару. — Мени се чини да је овака употреба погрешна, и да би се у народу рекло: *и казаше*.

40. Да би се нека радња могла вршити у исто доба с неком другом радњом треба да је несвршена, и зато облик партиципа презента имају само имперфективни глаголи; а да би нека радња могла претходити другој, треба да је свршена, и зато облик партиципа претерита првог могу имати само перфективни глаголи. — Оба облика могу имати само они глаголи који имају и перфективно и имперфективно значење н. пр.: *видећи* и *видевши*, *чујући* и *чувши*, *вежући* и *везавши*, *могући* и *могавши* и т. д.

У Вукову језику има примера употребе парт. прет. првог и од имперфективних глагола, н. пр.: Кад свапе, одвоји се од побратима, те онако какав је крену, и *идавши* задуго почине под једнијем великијем каменом; — али ја сумњам да би се ово, бар сада, могло чути у народном говору.

41. Поред овог темпоралног значења да се радња врши паралелно или пре радње предикатове, партиципи у простој реченици имају исто

значење које би у њима стегнута проста реченица имала као саставни део сложене реченице.

а) Као независна реченица, н. пр.: Међед га стане од тога одвраћати *говорећи* (= и говорити) му да је још млад. — Он удари другим путем *молећи се* (= и стане се молити) Богу да му да добру срећу. — Он ваља да вађе како ће и оваке ријечи писати *не грдећи* (= а не грдити) славенске ортографије.

Кад парт. претер. први стоји место независне реченице, његова радња не мора претходити радњи главне реченице. Н. пр.: Ја ову страшну муку отрпим *не макнувши се* (= а не макнем се). — Ни сад не могу на њ помислити *не насмејавши се* (= а не насмејати се). — Отидемо сваки у своју собу *не проговоривши* (= а не проговоримо) један с другијем ни једне ријечи. — Ја ћу их пречистити и у ред намјесгити, и потом наштампати *казавши* (= и казати) да ми је грађу он дао.

б) Као зависна реченица за време, на питање кад? Н. пр.: Онде он јадан *стојећи*, чу у неко доба ноћи да дођоше виле. — *Одседнувши* с коња човек одмах наручи мртвачки сандук; за начин, на питање како? Н. пр.: Данас сам ручао *стојећи*; за узрок, на питање зашто? Н. пр.: И тако паша *желећи* сам пашалук свој раширити, пише у Цариград. — *Не дочекавши* одговора на ову књигу Срби ударе на Крушевац. — Сем тога може имати и пермисивно и кондиционално значење, н. пр.: Зато им говорим у причама, јер *гледајући* (= нако гледају) не виде, и *чујући* (= нако чују) не чују нити разумију. — *Чинећи* (= ако будете чинили) ово, нећете погријешити.

42. Обично се обе радње и партиципска и предикативна односе на исти субјект, као што је у свима горњим примерима. Или су обе радње без субјекта, н. пр.: *Појући* побједну пјесму више се не стаје него се иде и олтар. — Не може се царство задобити на душеку све дуван *пушећи*. — Рђави су оно Кара-Ђорђејеви пријатељи који мисле да се Кара-Ђорђеје не може хвалити *не кудећи* Милоша. — *Саставивши* све ово ваља мислити да. . . — Или је само партиципова радња без субјекта, н. пр.: Ово је први манастир од Чачка *идући* (= кад се иде) уз Мораву. — Двјеста корака *пошав* (= кад се пође) низа Саву познају се остаци од великога шанца. — *Порадивши* (= кад се поради) и Бог ће дати. — Г. Матић, *узевши* (= кад се узме) с једно на друго, има право.

43. У реченицама без субјекта са дативом тицања радња партиципа презента веже се за датив, н. пр.: *Да ти се досади читајући* ове пјесме. — *Њему се већ било досадило онде беспослену седећи* и *мени певајући*. — *Тешко вуку не једући* меса, и *јумаку не тијући* вина. — *Тешко Марку у злу добра чекајући*. — *Веће ми се младој додијало иштајући* сама по чардаку, *ставајући* сама у душеку.

44. У народним песмама, па и код Вука, налази се партицип везан с дативом и у реченицама са субјектом, н. пр.: *Иструну ми јаглуку* и *марама, у марами грожђе односећи* а јаглуком сузе *утирући*. — *Али су им мадаксаде руке сијекући* по Косову Турке. — *Док објема испанула душа питајући* један за другог. — *И за чалмом перјанице златне, које му је султан поклонио сијекући* јадне Херцеговце. — *Кад му се идући* у Рим разбила лађа. — *Али се овака конструкција већ изгубила* и тешко би се у народу у обичном говору могла чути.

45. Лош је ређе и у народним песмама везивање радње партиципове за акузатив (објекат), иако и код Вука има по који пример, н. пр.: *И погуби младу Јану стерућ* постељу. — *Спаија потегне из пиштоља њега по сред сриједе, па оставивши га у соби још копцајући се* побјегне у Њемачку. — *Путујући* једном ноћу нанесе *иа* пут покрај једне цркве. — *Овака конструкција не би се у народу у обичном говору, држим, нигде могла чути.*

Партицип презента може се везати само с акузативом који стоји уз глаголе који показују неко осећање и којим се показује кога се то осећање тиче, н. пр.: *Да су тебе забољеле руке љуљајући* нејака унука. — *Заболе ме глава слушајући* дреку.

То може бити и кад је осећање исказано именицом, н. пр.: *Несвест иа хвата ледајући* у провалију. — *Страх ме обузима помишљајући* на повратак.

46. Исто тако само у народним песмама, и то врло ретко, налази се употреба партиципа кад су различни субјекти, н. пр.: Тако *они* тијо *говорећи, чедо* мало *паде* на земљицу. — Тако *они* тијо *говорећи, пуче пушка* из каурске војске. — Ово се апсолутно у народу нигде данас не би могло чути, иако код Вука има доста случајева оваке употребе и једног и другог партиципа, н. пр.: *Мећедовић ледајући* у ручконошу, која је била крупна и здрава и лијена девојка, *омили* му. — *А Исус погладавши* на њ, *омиле* му, и т. д.

3. Партицип претерита други.

47. Овај партицип означава извршену глаголску радњу. Њиме се и облицима глагола *јесам* и *бити* праве сложени глаголски облици перфект, плусквамперфект и потенцијал.

48. Овим се партиципом исказује жеља у заклињању, проклињању и благосиљању. Н. пр.: Иш, орао те *однио!* — Ето оне жентурине, *убио* је Бог! — Како [је] мени данас, тако њима [*било*] до века!

49. Кад је жеља исказана у главној реченици, а у споредној радња која се такође има догодити у будућности, али раније (§ 31), може и у споредној доћи партицип у место презенте (или зависног перфекта). Н. пр.: Све што *радио* (= узрадиш, будеш радио) и о чему *се* Богу *молио* (= узмолиш, будеш молио), све ти узалуд и наопако *обрнуло* и од тебе *не остало* трага. — Тако ме оружје *не издало*, кад ми највећа потреба *била* (= буде, буде била).

50. У пермисивним и кондиционалним реченицама кад радња има да се догоди у будућности (§ 31) такође се место презенте може употребити партицип. Н. пр.: Била једна спрота жена која није имала од срца порода па се молила Богу да јој да да затрудни макар змију *родила*. — *Јео не јео, пио не пио, терао не терао*, нећеш га стићи. — *Било* проскура, биће попова (= Ако буде . . . или: док буде . . .).

51. Партицип с футуром од глагола бити значи да се мисли, верује, да се радња догодила у прошлости, али се не тврди као перфектом. Н. пр.: *Бићу* (бићеш, биће) *чуо, бићемо* (бићете, биће) *чули*. — Страх је мене *биће поинуо*.

52. Уместо партиципа може доћи перфект или аорист с *да*, и онда Зл. ј. футура од *бити* употребљава се за сва лица оба броја. Н. пр.: *Биће да сам* (да си, да је), *биће да смо* (да сте, да су) *чули; биће да чух* и т. д.

4. Партицип пасивни.

53. Овај партицип означава да је глаголска радња извршена на објекту. Ниме и облицима глагола *јесам* и *бити* исказује се пасив. Овај облик имају само прелезни глаголи.

54. Сви партиципи, кад означају стално стање или особину, губе глаголско значење, и постају придеви. Н. пр.: Теглећа стока, бивши газда, остарела мајка, нагрђена ћуприја.

(Види још употребу ова два партиципа у § 25.)

5. Инфинитив.

55. Инфинитивом и презентом глагола *хтети* краћим обликом (у упитним реченицама пуним) исказује се будућност.

56. Понекад се будућност може исказати и самим инфинитивом. Н. пр.: Или вук *не* (ће) *доћи*, или шуше *не* (ће) *наћи*. — Кад доћу виле к очима, или (ће) виле *прснути* или (ће) очи *искочити*.

57. Он се употребљава и као допуна именица, придева и глагола. Н. пр.: *Грехота* је *не понудити*. — *Калина* је *лепа гледати*, али је *урка зобати*. — *Можеш ли доћи?*

58. Сваки инфинитив је скраћена споредна реченица и може се заменити презентом с *да*, па и кад значи футур.

59. У пермисивним реченицама с партиципом претерита другим, (§ 50) може место партиципа доћи инфинитив. Н. пр.: Ил' ти *карат'* (= или карао), ил' *не карат'* (= не карао), не вратих се ја. — *Бит' ми* (било ми) брата и жељети, на гламње му не сјеђети. — *Знати ми* бокотом орати.

60. Инфинитив с партиципом претерита другим од глагола *бити* може се употребити место претерита одречно-упитних реченица, којима се више укорава или окривљује него што се пита: а кад је одречан, место претерита упитних реченица. Н. пр.: *Био* раније *доћи* (= што ниси раније дошао? или: што раније не дође?). — *Не био* му *давати* (= што си му давао?). — *Не био* га *звати*. — Ако с' смијеш маленој вечери, *ти* је *био* већу *прибавити!* — *Била* ме, мајко, од пређе *звати*. — *Ти не био* *продавати* кума. — *Био* *хрват'* на Косову.

61. Место партиципа може доћи имперфект глагола *бити*. Н. пр.: *Бјеше* (= била) ми га *давати* докле могах *жватати* (= што ми га ниси давала . . .) — Можда је овде узет имперфекат због истог облика (могах) у другој реченици.

62. Инфинитив с имперфектом глагола *хтети* може се употребити место потенцијала. Н. пр.: Придадоше ногама, *не шћаше* их кучак од лова *достинути* (= не би их достигао . . .).

Ово понајчешће бива у кондиционалним реченицама. Н. пр.: Еј попо, попо! да сам ја знао да ти више сличиш ђаволу но Богу, *хоћаш* те ја у кућу а нека ли у инорију *примити* (= примио бих те). — Доста га *достинути шћаше* (= достигао би га), ал' му Грујо ни бјежат' не пићеде. — Да *Кадифа* не схватише страже, утећ' *Кадиф* уз планину *шћаше* (= утекао би . . .).

II. ИМПЕРАТИВ.

63. Императивом исказује онај који говори заповест или вољу да онај коме говори изврши неку глаголску радњу. Зато императив има облике само за 2 лице (једн. и мн.), и за 1л. множине, (јер онај који говори не заповеда само себи већ и другима с њим) и употребљава се у простим или приређеним сложеним реченицама, а од подређених само у главној. Н. пр.: Ја сам мајстор, *ходи* к мени па *учи* занат кад ти тако срце иште. — И тебе умало не растргоше, да ти Бог не може, него *бежимо*. — *Идите* и *кажите* му нека ми иде из двора.

64. Стари облик за 3л. једине који је био једнак с другим лицем (као и код аориста и имперфекта) одржао се само у окамењеним изразима, н. пр.: *Помози* Бог! — *Буди* Бог с нама! — *Не буди* примијењено! — *Не буди* ти заповиђено. У место њега употребљава се 3л. презента за оба броја с *да* или *нека*. Н. пр.: Од сад *да* ми Бог *да* за себе да заслужим. — Калуђер рече: *да васкрсне* Бог! — *Нека дође*, *нек се наједе* зеца. — *Иди* ишти у цара галију, и у њој *да се начине* двадесет дућана, и у сваком дућану *да буде* трг од друге руке, и *ишти да се изберу* најлепши момци, на *нека* их лепо *обуку* и *наместе* за калфе.

65. То је управо рећи индиректан говор, као што и у другим случајевима где би у директном говору дошло 2л. императива у индиректном долази 3л. презента с *да*, н. пр.: Стража приповеди цару како већ две ноћи она жена с њим спава и једнако виче *да пребаци* десну руку преко ње (у место . . . виче: „пребаци . . . преко мене“). — Ти му кажи *нека ухвати* тицу (у место . . . кажи: „ухвати тицу“).

66. Тако се презент с *да* може употребити место императива и за 1 и 2л. оба броја, н. пр.: Отац ме мој заклео говорећи: ондје ме погребџи. Па сад *да идем* да погребем оца својега. — На поклон ти царства половина само *да повратиш* (место: поврати) ове јадне душе какве су биле. — Овако *да урадим*: нека узме девојка три лозе . . . Е побратиме, сад *да се дарујемо*. — Што рекох, то *да учините*.

67. Како је и жеља заповедање у блажијем облику, то место партиципа (§ 48) може се употребити овакав императив с *да*. Н. пр.: Сине Марко, *да* те Бог *убије*! — Кад је тако, *да* ти је просто, ето дели сам како знаш. (Просто ти *било* од Бога и од мене грешнице!) — Шта уради, *да* од Бога *нађеш*!

(Види још употребу императива § 23.)

III. ПОТЕНЦИЈАЛ.

68. Облик *радио бих, радио би* и т. д. зове се кондиционал („погодбени начин“). Он се истина употребљава у погодбеним реченицама, н. пр.: *Дошао бих кад бих могао*; али ова реченица није погодбена зато што је у њој употребљен „погодбени начин“, јер је исто тако погодбена реченица: *Доћи ћу кад можем*, која је исказана индикативом. Погодба лежи у свезама *да, ако, кад*, а не у глаголском облику.

69. „Погодбени начин“ има разна значења у реченици, а најглавније му је значење могућност вршења (или извршења) глаголске радње (и зато ћу га ја звати *потенцијалом*), док индикатив показује стварно вршење. Н. пр.: кад се каже: *Ко би га најио, душу би стекао*, и: *Ко га наједе, стекли ће душу*, разлика је у томе што се у првом случају показује *могућност стицања* душе ко га *може* најести; а у другом *стварно стицање* душе ко га *наједе*.

70. Потенцијал се може употребити и у главној и у споредној реченици, н. пр.: *Ко би мене воде напојио, ко ли би ми ладак начинио. тај би души место ухватио.* — *Шта би дао ономе јунаку, који би ти жива казо Марка?*

71. У индикативним погодбеним реченицама време вршења радња глаголских исказује се различним временима, н. пр.: *Ако були Турчин нестане, други јој настане* (§§ 5, 6). — *Ако је дуг, одужио сам; ако је ред, одредио сам.* — *Ако враг није разбио колијевку, разбиће гроб.* — *Ако не буду* (§ 32) гости бијесни, *неће бити* кућа тијесна.

72. Како потенцијал има само један облик за сва три времена, то се њиме и не може означити време могућности извршења глаголске радње.

Погодбена потенцијална реченица са потенцијалом и свезом *кад* у споредној реченици значи да би се радња главне реченице могла извршити у свако време (разуме се, под погодбом могућности извршења радње споредне реченице). Н. пр.: *Кад би човек знао где ће врат сломити, нигда не би онамо ишао.* — *Кад би трговац свагда добивао, не би се звао трговац него добивалац.* — *Кад би пророци били, не би били људи.*

Ове реченице одговарају индикативним погодбеним реченицама са презентом (Ако були Турчин *нестане*, други јој *настане* и т. д.).

Кад је споредна реченица са потенцијалом везана за главну свезом *ако*, онда значи да би се радња главне реченице могла догодити у будућности, н. пр.: *Било би ми врло мило, ако би ми још ко послао.*

73. Могућност извршења радње глаголске у садашњости и у прошлости не може се исказати потенцијалом споредне реченице већ презентом и перфектом индикатива са свезом *да* која тада има кондиционално значење. Н. пр.: *Да си ти мени под ногама као ја теби, ја бих знао шта бих радио.* — Није то за тебе, јер *да* ти то *дам*, па *да* коме *кажеш*, *ти би* одмах *умро*. — Моли се Богу што сам *заспа*ла, а *да сам* будна *била*, *не би ти* добио ни тих опанака. — *Да сам* којом срећом *могао* *отићи* у Босну и у Херцеговину, *јачајно бих нашао* још много зватнијех ријечи.

74. Кад се у темпоралним реченицама у обе реченице замени индикатив потенцијалом, постају погодбене реченице. Н. пр.: *Док си срећан, имаћеш* доста пријатеља. — *Док би био* срећан, *имао би* . . . — Кад цар то *чује*, *он се наљути* на своја два сипа. — Кад *би* цар то *чуо*, *он би се наљутио*

75. Потенцијал се може употребити и само у једној реченици, главној или споредној.

Кад је потенцијал само у главној реченици, могућност извршења радње глаголске прелази у жељу да се радња догоди у будућности. Н. пр.: У финалним реченицама: *Онде бих стајао* три дана да се оне красоте нагледам. — *Трудио бих се* да за младости што научим.

Тако је и у каузалним реченицама. Н. пр.: *Ја бих* ти је радо *дао*, али сам је обрекао Брку (= Не могу ти је дати, јер сам је обрекао Брку). — *Хтио би се женити*, а девојке нема; *хтио би* клетву *преступити*, али не смије од страха да га не постигне. — *Певала бих*, ал' не могу сама.

Тако и у елиптичним реченицама. Н. пр.: А за једно младо прно око, *дала б'* за њ'са хиљаду дуката (али га нема). — *Ја га не бих* (узела) ни за слугу млада, а камоли за свог господара. — И Богу *би се ражало*, а немоли теби.

76. Потенцијал значи жељу и у простим (и независним) реченицама. Н. пр.: *Јео бих* нешто кисело. — *Попио би* га у капи воде. — *Спавао бих*.

77. Потенцијал, ако је само у споредним реченицама, показује могућност извршења радње и стоји место кога времена за садашњост, прошлост

или будућност. Н. пр.: Није начињен као што *би требало* (= треба или: је требало). — Ја имам у галији зверку која *би* то све *затрла* (= која ће затрти) за два три дана. — Дођите, да *би смо се и ми најели* (= да се и ми наједемо). — Не смедне му казати, бојећи се да Стојша *не би тумарио* (= да не тумари) у свет, и тако да *не би* и њега *изубила* (= да и њега не изгуби).

78. Потенцијал у споредним реченицама често пута показује само радњу која се очекује, која се жели да се догоди, и може се заменити неким временом индикатива и значење се врло мало мења. Н. пр.: Фарисеји учинише вијеће о њему како *би га поубили* (= како ће га погубити). — Хајде, зете, да ударимо на њ, е да *бисмо* га како *сатрли* (= еда га како сатремо). — Стане је цсовати и бити, само да *би жени уудио*. — Што *би требало* да се стиди, то се он смије. — Што *би ваљало* да су и попова прасад мудра, а оно су му и деца луда.

79. У декларативним реченицама потенцијал понекад значи готово исто што и индикатив. Н. пр.: Стане га молити да *би му купио* (= да му купи) што у другом царству за његов новчић. — На то му реву отац и мати да *би он сам себи изабрао* (= да изабере) коју хоће.

80. У пермисивним реченицама место партиципа претерита другог (§ 50) може доћи и потенцијал с *да*. Н. пр.: Идем, *да би се не вратио* (. . . . мавар се не вратио). — Дај ми Боже од срца порода, *да би* и љута змија *била*.

81. Упитним обликом потенцијала сумња се у потврдан одговор, али се жели. Н. пр.: *Би ли* (хтела), мајко, какијех понуда? — Запита га, *би ли му продао* тицу? — *Би ли радио*?

82. Некад се упитним обликом само ублажава индикативно питање. Н. пр.: Шта *би ти сад желео*? — А шта *би ти сад хтео*?

83. У место одречно-упитног индикативног облика може доћи и потенцијал, и има исто значење као и индикатив, т. ј. жели се извршење радње, али се у то сумња. Н. пр.: Иди, синко, *не би ли* Бог *дао* да ти опет помогне (. . . . *неће ли* Бог *дати*).

84. У зависном питању, кад се не очекује никакав одговор, може се место индикатива употребити потенцијал. Н. пр.: Шта *да се мучите* тако далеко? (= што *би се мучили*). — Што *бих ја радио* за овога лењивца? (= што да ја радим). — Та не може овамо ни тица доле-тети, а како *би* рајска душица *дошла*? (= како ће доћи). — Стану се

чудити шта *би* то *било* (= шта је то) да га нема? — Како *би* ти узео (= како ћеш узети) оног губавог код таквих красних коња?

85. Потенцијал од глагола бити уз придев *рад* може се употребити и без партиципа. Н. пр.: Реку да *би они ради* (били) своју сестру потражити. — *Рад бих* (био) у тебе служити.

(Види још употребу потенцијала § 24.)

Фебруара 1922 год.

Љуб. Стојановић.